

Stora inkörsporten, byggd av kullblåsta trädstammar, vända med rötterna upp. Högst upp dubbelkorset och den uppgående solen.

Denna drake av plåt med riddaren till häst, satt i många år högst upp på den höga skorstenen på sanatoriets centralbyggnad. Draken symboliserar tuberkulosen och riddaren läkarna som försökte bekämpa den. Draken och riddarens kamp i den bolmande röken måste ha varit en mäktig syn.

På omslaget: Bron över djupa bergklovet. Foto: Jonas Ingman

Text, teckningar och karta: Kerstin Ljungqvist

© Copyright: Kraften Dals Rostock Ek. Förening och Kerstin Ljungqvist 2025

Kroppefjälls sanatorium

Anläggningen som ligger i Kroppefjällsparken är ursprungligen ett sanatorium*, ett behandlingshem för människor som insjuknat i lungtuberkulos (lungdot, TBC). Tuberkulos är en smittsam sjukdom som oftast angriper lungorna. Den sprids snabbt under 1800-talet, främst på grund av industrialiseringen, städernas framväxt och den ökade trångboddheten. Under lång tid var tuberkulosen en av de främsta dödsorsakerna i Sverige, endast ålderssjukdomarna krävde fler liv.

Länge ansågs sjukdomen obotlig. Den enda lindring man kände till var vila, näringsrik mat och frisk luft, något som oftast var svårt att få i hemmen. Därför byggdes särskilda sjukhus, så kallade sanatorier, där de sjuka kunde få bästa tänkbara vård och rikligt med frisk luft, ofta i särskilda ligghallar utomhus. Sanatorierna skulle helst ligga högt, vara omgivna med skog och vatten och ha tillgång till bra kommunikationer. Kroppefjäll, med sin höga rena luft, var perfekt för ändamålet. Nere i samhället fanns även en järnvägsstation.

Dals Rostock har långa traditioner som kurort. I nära 200 år har här funnits en hälsobrunn med badanläggning, från mitten av 1700-talet fram till 1948. Det var dessutom här som den svenska odlingen av medicinalväxter tog sin början 1885, vilket kom att få stor betydelse för apotekens tillgång till inhemskt producerade växter.

Många små hus

Kroppefjälls Sanatorium stod färdigt 1911, men kom att byggas ut i flera omgångar. Det var annorlunda än många andra sanatorier genom sin kolonimodell – det bestod av flera små hus i stället för en enda stor sjukhusbyggnad. Tanken var att patienterna skulle trivas bättre i små stugor än i en stor vårdanstalt. Genom att skapa så hemliknande miljöer som möjligt ville man stärka det friska hos patienterna och stimulera kroppens självläkande krafter. Andra sjukdomar skulle heller inte smitta så lätt mellan stugorna.

Kampen mot tuberkulosen

Under många år hade Sverige världens mest välorganiserade vård av tuberkulossjuka. Efter andra världskrigets slut tog vi till exempel emot många lungsjuka före detta fångar från koncentrationslägren.

*Ordet sanatorium kommer av latinets sano som betyder bota. Nästan sextio sanatorier byggdes i Sverige, de flesta under 1900-talets två första decennier. Det första uppfördes i Mörsil i Jämtland år 1891.

Läkare och forskare förde en intensiv kamp mot tuberkulosen och i mitten av 1940-talet utvecklades de första effektiva läkemedlen. Tillammans med vaccin och förbättrade levnadsförhållanden ledde det till att dödligheten snabbt minskade. Under 1950-talet kunde sanatorierna börja avvecklas.

Tuberkulosen är dock inte utrotad. Den är fortfarande en av världens mest spridda infektionssjukdomar. Varje år insjuknar drygt tio miljoner människor, främst i Afrika och Asien, och drygt en miljon dör. Man uppskattar också att ungefär en fjärdedel av jordens befolkning har en latent TBC-infektion, och att några procent av dessa kan utveckla aktiv sjukdom under sin livstid.

Efter sanatoriet

Verksamheten på Kroppefjälls sanatorium bedrevs fram till 1960. Under åren 1963–1991 användes anläggningen som hem för personer med intellektuell funktionsnedsättning.

De flesta husen är idag privatägda och i byggnaderna finns bland annat Bed & Breakfast, privatbostäder, företag och barnomsorg.

Doktor Sædén

Den person som mer än någon annan har satt sin prägel på Kroppefjälls sanatorium är Carl Viktor Sædén (1880–1966). Han var sanatoriets överläkare under åren 1916–1945. Vid sidan av sitt arbete som läkare var Sædén en visionär och fantasifull konstnär. Liksom många vid den här tiden präglades han av nationalromantiska ideal och var mycket fascinerad av den svenska historien, särskilt den hedniska tiden och de gamla nordiska gudasagorna. I de fornnordiska hjältarnas strider mot mörkrets krafter såg han en parallell till de sjukas kamp mot tuberkulosen.

I den trolska och omväxlande naturen kring sanatoriet lät han anlägga promenadstigar för patienterna och längs stigarna lät han uppföra monument med olika symbolik. Naturen skulle röras så lite som möjligt och många av stockarna till monumenten hämtades från vindfällerna som ofta användes med rötterna vända uppåt.

Frisk luft och kultur

Området kring sanatoriet med alla sina anläggningar och monument kallade doktor Sædén "Vår park". Den låg honom mycket varmt om hjärtat och han ägnade en stor del av sin fritid åt att vårda och utveckla den.

De tyngsta arbetena utfördes av anställda på sanatoriet, men patienter som orkade fick gärna hjälpa till.

Parken och den vackra naturen bidrog i hög grad till patienternas trivsel och tillfrisknande. Patienterna uppmuntrades att gå stärkande promenader längs de många stigarna, där bänkar för vila var utplacerade med jämna mellanrum. Under promenaderna hölls lungor och kropp i gång och vid monumenten och utsiktsplatserna gavs utrymme för reflektion.

Något som särskilt roade doktor Sædén var att arrangera små teaterstycken, så kallade tablåer, med historiska eller mytologiska teman. Både patienter, personal och deras barn deltog, utklädda till olika gestalter ur sagor och historia. Mest var man inomhus, men även ute vid de tempel och stenformationer som i många fall byggts upp med tanke på just sådana arrangemang.

Restaurerat

Under årens lopp har många av monumenten förfallit. De har rasat, murknat, vuxit igen eller fått ge plats för ny bebyggelse. Mellan åren 1990–1996 genomfördes ett omfattande restaureringsarbete. Sedan 2007 är naturområdet kring Kroppefjällsparken och Mörttjärn ett kommunalt naturreservat och under åren 2024–25 har monumenten åter restaurerats och återställt efter originalen.

Symboler

I kampen mot tuberkulosen användes ofta dubbelkorset som symbol. Det förekom bland annat på brevmärken och vykort som såldes till förmån för forskning och vård. Dubbelkorset har sitt ursprung i den ortodoxa traditionens så kallade patriarkkors, en symbol som sedan gammalt stått för kampen mot det onda. Det kallas även Lothringenkors eller Lorrainekors. Numera ingår det i symbolen för Hjärt-Lungfonden.

En symbol som doktor Sædén var särskilt förtjust i var Sankt Göran och draken. Sankt Göran (eller Sankt Georg) är ett helgon som var mycket populärt under medeltiden. Enligt legenden härjade en människoätande drake i Lydien, och just som kungens dotter skulle offras till odjuret kom Göran och dödade draken. Berättelsen har ofta använts som symbol för kampen mot skiftande fiender och i detta sammanhang fick den en ny innebörd: draken symboliserade tuberkulosen, riddaren stod för läkarvetenskapen, och jungfrun (kungens dotter) representerade de drabbade människorna.

Doktor Sædéns runda

**Följ med på en kulturhistorisk vandring i omväxlande natur!
Längs stigarna finns 24 monument – alla med sin symbolik.**

På kartan i slutet är doktor Sædéns runda markerad med prickar. Monumenten och sevärdheterna är utmärkta med siffror. Rundan är ungefär 2,7 km lång och markerad med röda skyltar med dubbelkors. Man kan gå hela rundan eller välja olika delar.

1. Vandringen börjar vid den **Stora inkörsporten**, byggd av omkullblåsta trädstammar, vända med rötterna uppåt. På portens krön ser man den uppgående solen, en symbol för hoppet tillfriskna, och mitt över den dubbelkorset, märket som står för kampen mot tuberkulosen.
2. Följer man grusvägen till vänster om porten cirka hundra meter finns till höger ett antal större stenar som tillsammans bildar ett stort **Dubbelkors**. Runt korset står stenar i form av en oval sköld – skölden med dubbelkorset - ett symboliskt skydd i kampen mot tuberkulosen. På en fristående sten vid foten av korset är namnen inhuggna på personer vars forskning och insatser lett till lindring och bot för sjukdomen:

*Främst bland kämpar stodo: Pasteur, Koch, Röntgen, Forlanini,
Saugman, Jacobaeus, Brauer, Schmidt, Sauerbruch, Neander.
1938 restes stenarna.*

Bredvid står även orden:

Lång blir ledung, hård står strid, tappre blöda, ädle stupa.
Stån stenar. Hugfästen sköldemärket.*

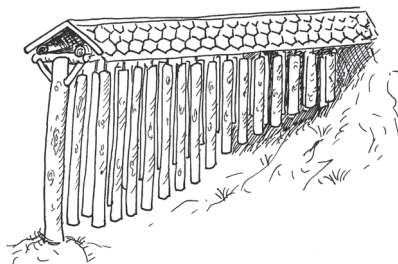
Tysken Robert Koch upptäckte tuberkelbakterien år 1882. Fransmannen Louis Pasteur visade hur man kunde ta död på dem genom snabb upphettning, en metod som fick hans namn: pastörisering. Konrad Röntgen upptäckte röntgenstrålarna och Forlanini utvecklade en metod att föra in kvävgas i lungorna för bättre läkning, en metod som även användes på Kroppefjäll. De övriga namnen tillhör läkare, professorer och forskare som på olika sätt varit viktiga i kampen mot sjukdomen.

*Ledung kallas en forntida nordisk krigsorganisation.

Vi går ut på vägen igen och följer den ytterligare en kort bit. Lägga märke till **idegranarna** som växer på båda sidor om vägen. Doktor Sædén var mycket stolt över det gamla idegransbeståndet kring sanatoriet. Träet är hårt och elastiskt och har i äldre tider använts till armborst och pilbågar, ytterligare en bra symbol för kampen mot tuberkulosen. På den hedniska tiden betraktades idegranen som ett heligt träd, evigt grönskande och helgad åt asaguden Ull, även kallad Båg-guden.

3. Följ stigen in till vänster som leder upp mot den fina utsikten på Brattås. I början av stigen står **Valas harpa**. En vala, eller völva, var i forn-nordisk mytologi en spåkvinna eller schaman med förmåga att se in i framtiden. Säkert var Sædén inspirerad av en strof ur Viktor Rydbergs dikt "Vaknen":

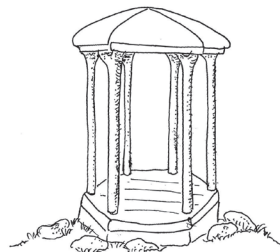
*Lyssna, lyssna djupt ur fjällen
Hör en ton, ej än förgången
Från den gamla Valas harpa
Kämpevisan, skaldesången!*

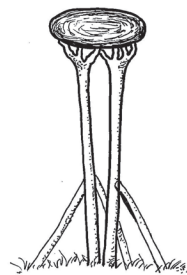
Harpan kallades också Eolsharpan efter Eolus, vindarnas gud i antikens mytologi. En eolsharpa är egentligen avsedd för vinden att spela på. Detta var möjligt under sanatorietiden när inte skogen stod så tät. Den ursprungliga harpan var också betydligt högre än dagens och mellan stockarna hängde även metallstänger.

Pröva själv att spela på harpan genom att slå på stockarna med en pinne. De ska vara stämde som ett piano; de vita tangenterna till höger, de svarta till vänster. Stämningen varierar förstås med vädret.

4. En bit längre fram, på ett klippsprång till höger, står **Ekotemplet**. Det har ett kupolformat innertak som kan skapa ekon när man står mitt under det och ropar. Ekotempel var mycket populära i 1700-talets romantiska parker. Stanna gärna upp och lyssna på naturens egna ekon.

5. Lite högre upp bortom ekotemplet står det höga **Fyrfatet**. Fyrfat var vanliga i romantiska parker och trädgårdar kring förra sekelskiftet. De fyr tankarna till de gamla vårdkasarna som förr tändes på höga höjder för att skicka signaler mellan olika platser. Sædén lät tända en eld här uppe vid festliga tillfällen eller under något sagospel. Vid det sistnämnda kunde elden på berget symbolisera en varning till folket om att "fiender" närmade sig".

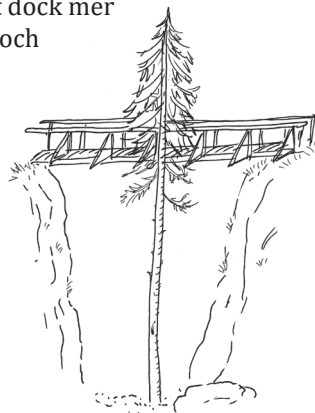

6. En stig till höger om fyrfatet leder till **Tingsplatsen** och en bit längre bort, strax ovanför Eolsharpan, står ett **stenbord** gjort av en gammal kvarnsten. I mitten av bordet finner man dubbelkorset och årtalet 1936. Denna plats är inspirerad av hur man i forntiden höll ting, dvs. höll rådslag och skipade rättvisa. Både asagudarna och våra förfäder sägs ha träffats vid sådana platser när de skulle enas eller döma, en parallell till dagens domstolar.

Dr Saedén tänkte sig att hövdingarna skulle sitta vid bordet medan undersåtarna väntade på den öppna platsen. Under sanatorietiden användes stenbordet dock mer stillsamt – man gick dit för att dricka kaffe och duka upp sin picknick.

7. Följer man så stigen tillbaka förbi fyrfatet och svänger åt vänster kommer man till två träbroar, en mindre och en större. Med lite tur kan man få syn på **Trollet**. Det sägs hålla till utanför broarna, ofta högt uppkrupen på en klippa.

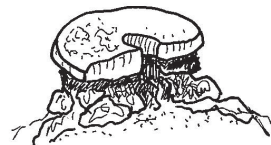
8. Gå sedan över den stora bron, den så kallade **Bron över djupa bergklovet**. Här kan man gå i höjd med trädens toppar och uppleva naturen ur fåglarnas perspektiv.

9. Efter den stora bron kommer man fram till själva höjdpunkten på Brattås: **Den vida utsikten**. Härifrån kan man vid klart väder se över Vänerne ända till Kinnekulle.

Kanske var det här patienten F. O. Myrén fick inspiration till följande rader i Dalslandssången:

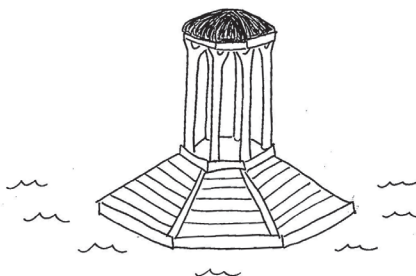
*Såg du ett land som från Vänerns stränder
höjer sig sakta mot Kroppefjäll?
Vet, att det landet är Dalsland!*

Tittar man närmare under den halva kvarnstenen ser man tre öppningar. De är "kanonmynningar", riktade åt tre håll, som symboliskt skydd mot "fiender", i detta fallet tuberkulosen.

Följ sedan den breda stigen ned mot Kroppefjällsparken, över vägen, förbi de gamla stallarna och vagnslidren. Vid tjärnets södra ände hade sanatoriet sina odlingar av blommor och grönsaker. Under en period fanns här även ett hönshus som försåg sanatoriet med ägg.

10. Vandrigen fortsätter nu på stigen runt tjärnen. Doktor Sædén kallade den för "fjällsjön" och prisade dess skönhet. För att förstärka intrycket lät han skapa en konstgjord ö, **Lyckans ö**, som ofta avbildades på vykort från sanatoriet. För att ön skulle se naturlig ut lade man förr mossa runt det lilla templet. Sædén tänkte sig säkert ön som en symbol för lyckan och för hoppet om återhämtning. Lyckan, liksom hälsan, kan vara svår att nå – men den finns där, väntande på den som finner sin väg dit.

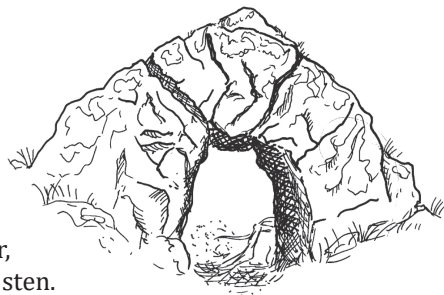

11. Vid stranden mittemot Kroppefjällsparken står ett antal uppresta stenar och ett tempel som tillsammans kallas **Hansehagen**. Namnet kommer från kung Hans som regerade över Norden under sent 1400-tal. I det så kallade **Minnestemplet** finns oljelampor av järn och utanför står två fyrfat. Vid högtidliga tillfällen tändes eldar här till minne av bortgångna. Under sanatorietiden användes även Hansehagen ibland till fornnordiska sagospel. Ett sådant spel kunde till exempel handla om vikingar som kom i sina skepp för att lägga fram offergåvor på de flata hällarna. Doktor Sædén lät till och med bygga ett litet vikingaskepp som låg förtöjt på den motsatta stranden.

12. Om man viker av från stigen och går upp till vänster kommer man till **Nålsögat**. Det är en trång passage i berget som man kan krypa igenom. Vill man hellre ta trapporna kan man göra det istället. Enligt gammal nordisk folktro skulle man befrias från sjukdom om man kröp eller drogs genom trånga passager.

13. Ovanför nålsögat kan man fortsätta på den lilla stigen en bit norrut och tillbaka ned mot huvudstigen. Där passerar man under **Ödmjukhetens port**, byggd av naturen själv med jätteblock. När man går under porten måste man böja sitt huvud i ödmjukhet.

14. Vid tjärnets norra ände ligger **Hög-fjällskyrkan**, en naturkyrka med bänkar, sångläktare, altarring och predikstol av sten. Över altaret står ett kors som vakar över kyrkan. Under sanatorietiden hölls här ofta friluftsgudstjänster, en tradition som lever kvar än idag. När biskopen invigde kyrkan 1921 sade han att han aldrig varit i en kyrka med högre tak än denna – för den har himlen som tak.

15. Ytterligare en liten bit från kyrkan möter vi den stora **Draken**, även den av sten. Med lite fantasi kan man tänka sig hur den just kastat sig över riddaren medan den stackars jungfrun bedjande knäfaller

uppe på klippan. Draken symboliserar tuberkulosen, riddaren är läkarvetenskapen och jungfrun de drabbade människorna.

Enligt Sædén symboliserar odjuret även "det onda talet", det vill säga människors elaka skvaller och förtal. På en skifferplatta står texten:

*Drog drake kring berg, rann giftblod från tand och tunga,
stäckte¹ riddarerustning aldrig drakes välde.*

Det "onda talet" har alltså inte ens riddarna lyckats besegra och "det giftiga blodet" fortsätter att flöda. Faktiskt rinner det ofta från drakens käftar. Genom självtryck leds vatten genom en slang från en källa uppe i berget.

16. En enkel trappa leder upp till **Offerhöjden** med sina resta stenar och omfattande "hällristningar". Det är en något kryptiskt formulerad text som tackar dem som arbetade på sanatoriet och dem som såg till att det blev möjligt att bygga på området.

*Stenar restes här att minnas skulle kämparne mot folkets sjukdom,
offrarne även, som värvade ängar, skog och berg att vårda
Kroppefjälls Sanatorium.*

Orden är inhuggna av en man som blivit frisk på sanatoriet:

Botad man, kallad Svarte Karlsson, ristade i berget.

På valborgsmässoaftonen brukade doktor Sædén hålla sitt vartal härifrån, till folket som samlats nedanför. Med mäktig stämma deklamerade han:

*Vaknen, Nordens alla hjärtan, ur den långa vinterdvala!
Lyssnen åter till de röster, som om ädla bragder tala!
Vaknen, vaknen upp till livet, I som drogens hårt med döden.²*

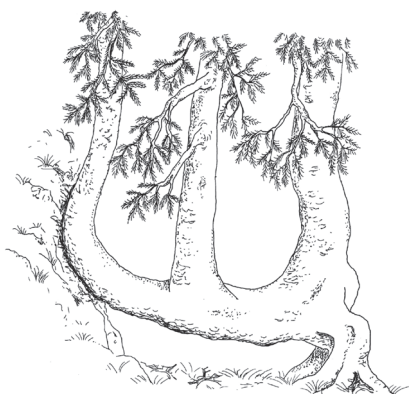
¹ Stäcka är ett gammalt ord som betyder hejda, sätta stopp för.

² Ur Viktor Rydbergs dikt "Vaknen".

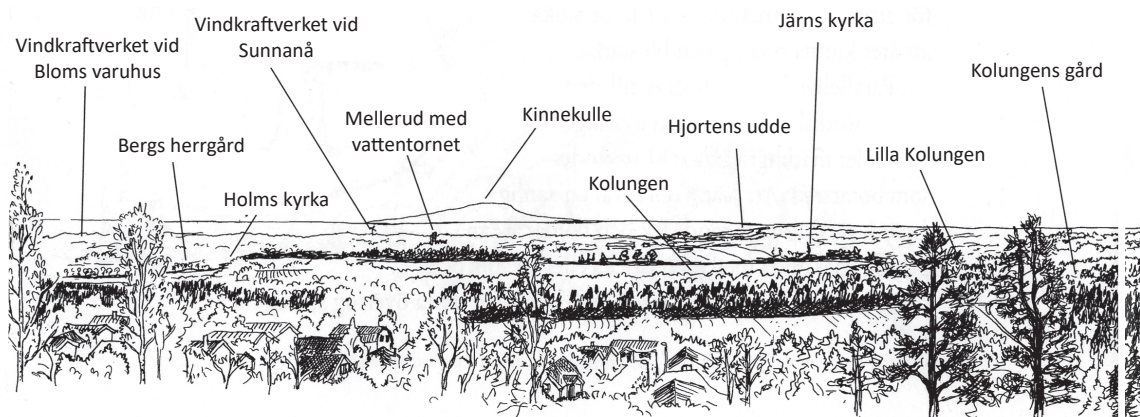
17. Vi går ned igen och följer stigen till höger. Efter några meter tar vi vänster längs en liten äng. Till vänster om stigen leder en trappa upp till den märkligt formade **Trillinggranen**, en gran som troligen fallit i storm men fortsatt växa på detta märkliga sätt.

Även denna gran kan ses som en symbol för arbetet på sanatoriet – att hjälpa de sjuka att resa sig och bli starka igen.

Paralleller kan även dras till den gamla nordiska folktron, där ovanligt stora eller märkligt växta träd tillskrevs läkande krafter och användes för att "sätta bort" sjukdomar, särskilt tandvärk och bölder. Man petade i det onda med en trästicka eller spik och stack sedan in den i trädet, som då ansågs ta över sjukdomen.

18. Tillbaka på stigen leder snart en brant stig till vänster upp till **Utsiktstornet**, uppfört på 1900-talet. Under tornet syns fundamenten till det torn som fanns här på sanatorietiden. Uppifrån tornet breder utsikten ut sig och vid klart väder ser man Vänern, Kinnekulle och längst i söder Halle- och Hunneberg.

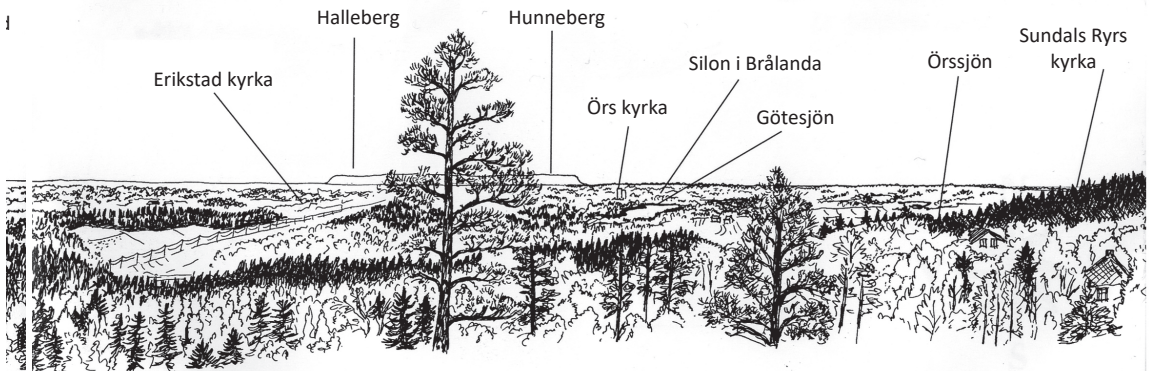

19. En bit norr om utsiktstornet finns en stensättning kallad **Östan åt sol**. Här kan man sitta och se på soluppgången och i den stora stenen är den stigande solen inhuggen. Kanske såg doktor Sædén här en parallell till patienternas egna kamp – att uthärda mörkret och vänta på ljuset som återvänder.

Denna plats var tänkt som en motpol till "Västan om måne" en numera försvunnen plats ovanför Ödmjukhetens port på andra sidan tjärnet. Tillsammans bildar platserna en sinnebild av livets rytm, från natt till dag – från sjukdom till hälsa.

Inspirationen är hämtad från den gamla nordiska sagan *Östan om sol och västan om måne*, som berättar om en lång och prövande väg mot lycka och försoning.

20. På stigen tillbaka mot Kroppefjällsparken öppnar sig plötsligt en scen med bänkrader nedanför. Det är sanatoriets **Friluftsscenen**, avsedd för sago- och bygdespel. Skådespelarnas "loger" låg i det rumsformade utrymmet bakom klippan. Teatern och skådespelen var en bit av hälsoarbetet. Spelets glädje tog bort fokus från sjukdom och lidande, både för dem som stod på scenen och för dem som tittade på.

21. Om man sedan fortsätter fram till matsalsbyggnaden ser man, bredvid lekplatsen, ett **Solur** som är tillverkat av en patient på sanatoriet. Ett solur visar tiden med hjälp av solen. När den rör sig över himlen visar skuggan från stängen vilken timme det är på dagen.

På insidan av den breda ringen syns solguden Helios från den grekiska mytologin. Han färdas över himlen i en gyllene vagn, dragen av fyra eldiga hästar – en symbol för dagens gång från gryning till skymning. På utsidan av ringen syns zodiakens tolv stjärntecken.

22. Längre ned i parken står ett stolt **Minnesmonument**, rest till minnet av dem som donerat pengar till sanatoriet.

23. Vid parkeringen står **Snöfridsstenen** med ord som ska väcka eftertanke. Här nedanför fanns tidigare sanatoriets bårhus och stenen inledde vägen dit:

*Ty de hårda hjältelivets runor lyda:
svärd mot snöda jättar draga,
modigt blöda för de svaga,
glad försaka, aldrig klaga,
strida hopplös strid
och namnlös dö.*

Det är Snöfrids ord till Gunnar, skaldade av Viktor Rydberg. Baktill står inskriften:

*Läkaren lät starke Mod resa stenen år 1923
åt minnet av dem som hjältemodigt led.*

Där bårhuset stod finns nu en förskola och platsen är full med liv.

24. Vi avslutar vandringen vid **Minnesstenen** med en relief av doktor Sædén, utförd 1995 av konstnären Britt-Marie Jern. Stenen markerar slutpunkten på den runda han lät anläggas, där naturens läkande kraft och symboliken i monumenten skulle stärka patienterna på deras väg mot tillfrisknande.

1. Stora inkörsporten
2. Dubbelkorset
3. Valas harpa
4. Ekotemplet
5. Fyrfatet
6. Tingsplatsen och Stenbordet
7. Trollet
8. Bron över djupa bergklovet
9. Den vida utsikten
10. Lyckans ö
11. Minnestemplet i Hansehagen
12. Nålsögat
13. Ödmjukhetens port
14. Högfjällskyrkan
15. Draken
16. Offerhöjden
17. Trillinggranen
18. Utsiktstornet
19. Östan åt sol
20. Friluftsscenen
21. Soluret
22. Minnesmonumentet
23. Snöfridsstenen
24. Minnesstenen

Doctor Sædén vid Valas harpa.